

ԶԱՅՆ

ՀԱՄՇԵՆԱԿԱՆ

«ՀԱՄՇԵՆ» ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ-ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱԹԵՐԹ Ամվճար

2004թ. հոկտեմբերի 13-15-ը ՌԴ Կրասնոդարի երկրամասի Ադլեր քաղաքում (Մեծ Սոչի) տեղի ունեցավ «Համշենը և համշենահայերը» թեմայով միջազգային գիտաժողով: Այն կազմակերպել էր Հայաստանի ԳԱԱ պատմության ինստիտուտը՝ ՀՀ ԳԱ Ռուսաստանի Մոսկվայի գրասենյակի (պատասխանատու՝ Յու. Նավոյան), Կրասնոդարի

ՀՀ Եվրամիության Հայ Դատի հանձնախմբի ատենապետ Հիլդա Չոբոյանը, Հայաստանի «Համշեն» հայրենակցական-բարեգործական հ/կ փոխնախագահ, «Ձայն համշենական» թերթի գլխ. խմբագիր Սերգեյ Վարդանյանը, Ռուսաստանի հայերի միության Սոչիի բաժանմունքի նախագահ Հակոբ Քոչկոնյանը, Սոչիի

անցյալում և ներկայում» (Ալեքսանդր Սկակով, Մոսկվա, Ռուսաստանի ռազմավարական ուսումնասիրությունների ինստիտուտ, պատմ. գիտ. թեկնածու), «Համշենահայերի և հեմշիլների մշակույթում պահպանված պոնտական ժառանգությունը. հնայությունը նորոգել երաշտի» (Իգոր Կուզնեցով, Կրասնոդարի պետհամալսարան,

թյունները (19-րդ դ. երկրորդ կես-20-րդ դ.)» (Ժենյա Խաչատրյան, Հայաստանի ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, պատմ. գիտ. թեկնածու), «Համշենական խաղերը» (Էմմա Պետրոսյան, Հայաստանի ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, պատմ. գիտ. դոկտոր), «Համշենցի քրիստոնյաների հեքիա-

«ՀԱՄՇԵՆԸ ԵՎ ՀԱՄՇԵՆԱԿԱՅԵՐԸ» ԹԵՄԱՅՈՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ

երկրամասի Ապշերոնսկի շրջանի «Համշեն» հայկական գիտական-լրատվական-մշակութային կենտրոնի (Նախագահ՝ Ա. Թուլունջյան) և Ռուսաստանի հայերի «Երկրամաս» (ք. Կրասնոդար) թերթի (գլխ. խմբագիր՝ Տ. Թավադյան) գործուն աջակցությամբ:

Գիտաժողովին մասնակցում էին գիտնականներ Հայաստանից, Ռուսաստանից, Իրանից և ԱՄՆ-ից: Ադլերի «Վեսնա» հյուրանոցի դահլիճում ընթերցվող զեկուցումներին ծանոթանալու համար, բացի տեղացիներից, եկել էին հյուրեր այլ երկրներից ու Կրասնոդարի երկրամասի տարբեր քաղաքներից: Գիտաժողովի աշխատանքներին հետևում էին նաև մի շարք լրատվամիջոցների թղթակիցներ:

Հոկտեմբերի 13-ին գիտաժողովի բացման խոսքն ասաց կազմակերպիչ հանձնախմբի պատասխանատու, Երևանի պետհամալսարանի հայագիտական կենտրոնի ավագ գիտաշխատող, բանասիրական գիտ. թեկնածու Հայկազուն Ավրոյանը: Ողջույնի խոսքերով հանդես եկան Հայաստանի ԱԺ փոխնախագահ Վահան Հովհաննիս-

Ձախից աջ՝ Կ. Խանլարյան, Ս. Վարդանյան, Ռ. Հովհաննիսյան, Հ. Ավրոյան:

Լազարևսկի շրջանի վարչակազմի մշակույթի և արվեստի բաժնի վարիչ Գրիգոր Մազլումյանը:

Երեք օրերի ընթացքում ընթերցվեցին հետևյալ զեկուցումները՝ «Համշեն. պատմաաշխարհագրական ակնարկ. 16-20-րդ դարեր» (Աշոտ Մելքոնյան, Հայաստանի ԳԱԱ պատմու-

պատմ. գիտ. թեկնածու), «Օրդուի հայերը» (Վարդիթեր Կոչոյան-Հովհաննիսյան, Լոս Անջելես), «Հայ էթնոկրոնական տարրը «Անատոլիայում» 1991-2005թթ.» (Կարեն Խանլարյան, Թեհրան), «Ինքնության սահմանները. սոցիոմշակութային սահմանակցումը որպես էթնիկական ինքնագիտակցության ձևավորման գործոն (հայկական էթնիկական ենթախմբերի օրինակով)» (Կարինե Գրիգորյան, Մոսկվա, Քաղաքական և տարածաշրջանային հետազոտությունների կենտրոն, պատմ. գիտ. թեկնածու), «Համշենահայերի ինքնահաստատման դրսևորումները» (Արտավազ Թուլունջյան, Կրասնոդարի պետհամալսարանի ասպիրանտ, Ապշերոնսկի «Համշեն» հայկական գիտական-լրատվական-մշակութային կենտրոնի նախագահ), «Լողացող ինքնություն. հեմշիլների (հեմշիլների) օրինակը» (Նոնա Շահնազարյան, Կրասնոդարի պետհամալսարան, պատմ. գիտ. թեկնածու), «Կուբանի դաշնակցական կուսակցության պատմությունից (1904-1918թթ.)» (Լևոն Կարապետյան, Կրասնոդար, Մշակույթի կուբանյան պետակադեմիա, պատմ. գիտ. թեկնածու), «Համշենահայերի էթնոմշակութային ավանդույթները 20-րդ դարի 80-90-ական թթ.» (Ալլա Տեր-Սարգսյան, Մոսկվա, ՌԴ ԳԱ Ն. Ն. Միկլուխով-Սակլայի անվան ազգաբանության և մարդաբանության ինստիտուտ, պատմ. գիտ. դոկտոր), «Համշենական պարերը և նրանց առանձնահատկու-

թային բանահյուսության դիվարանական պատկերացումները» (Միխայիլ Կուզուբ, Տուսապետ, «Համշեն» հայկական գիտական-լրատվական-մշակութային կենտրոն, փիլ. գիտ. թեկնածու), «Մահմեդական համշենահայերի մասին 1776թ. մի կարևոր վկայություն» (Սերգեյ Վարդանյան, «Ձայն համշենական» թերթի գլխ. խմբագիր):

Գիտաժողովին ներկա գտնվելու հնարավորություն չունեցած գիտնականների և նրանց համար, ովքեր հետաքրքրվում են համշենահայության անցյալով ու ներկայով, նախատեսվում է զեկուցումները հրատարակել չորս լեզվով՝ հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն և թուրքերեն:

Գիտաժողովի մասնակիցների վրա մեծ տպավորություն թողեց այցելությունը Ադլերի նորակառույց Սբ. Սարգիս եկեղեցի և 1995-ին բացված թիվ 31 հայկական դպրոց, ուր սովորում է 441 երեխա: Հյուրերը ծանոթացան

Հիլդա Չոբոյան

Ձախից աջ՝ Ի. Կուզնեցով, Ս. Հարությունով, Ս. Վարդանյան, Ա. Սկակով:

յանը, ՌԴ ԳԱ թղթակից անդամ Սերգեյ Հարությունովը, Ադլերի Սբ. Սարգիս եկեղեցու քահանա Տեր Նորայրը, Սոչիի քաղաքապետի ներկայացուցիչ Գենադի Սմետանինը, Կրթության զարգացման Սոչիի կենտրոնի տնօրենի տեղակալ Նինա Երիսթավին, Հայաստանի ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը,

թյան ինստիտուտ, պատմ. գիտ. դոկտոր), «Համշենցիները. Պոնտոսը և Հայաստանը (1914-1921թթ.)» (Ռիչարդ Հովհաննիսյան, Լոս Անջելես, Կալիֆորնիայի համալսարան, պատմ. գիտ. դոկտոր), «Պոնտոսի հայության զոդոթթան» (Պետրոս Հովհաննիսյան, Երևանի պետհամալսարան, պատմ. գիտ. թեկնածու), «Արխագահայերը

մանկավարժների հետ, ունկնդրեցին աշակերտների երգն ու ասումները: Վերջին օրը ևս բազմաթիվ անմոռաց պահեր պարզեց: Էդուարդ Կալայջյանը, որն Ադլերից ոչ հեռու՝ ճանապարհի եզրին, շքեղ բնության գրկում հայկական ոճով կառուցել է «Ամշենսկի դվոր» (Համշենյան բակ, տուն) անվամբ համալիր՝ ռեստորանով և համշենահայության ազգագրությունը նվիրված թանգարանով, գիտաժողովի մասնակիցներին հրավիրեց այնտեղ, ուր նրանք դիտեցին թանգարանը, ճաշակեցին համշենահայերին հատուկ ուտեստներ, ունկնդրեցին Համշենի բարբառով երգեր, իրենք էլ

միացան Համաձայնի տարազով պարողների խմբին, լսեցին համաձայնի երկարակյացների խոսքը:

Իսկ երեկոյան «Վեռնա» հյուրանոցի լեփ-լեցուն դահլիճում ելույթ ունեցան Սոչիի Լազարևսկի շրջանի Ազ-

երաժիշտներ Վ. Աբյանը (քեմենչե, Տուապսեի շրջան, գ. Դեդերկոյ), Գորյաչեկյուչի շրջանի Ֆանագորիսկի ստանիցայի բնակիչներ Ֆ. Մինասյանը (զուռնա) և Խ. Խանջյանը (դիր), երգիչ Ռ. Փեհլիվանյանը (Տուապսե):

Չախից աջ՝ Հրանտ Մարգարյան, Ռիչարդ Հովհաննիսյան և Էդուարդ Կալայջյան:

գային մշակույթների կենտրոնի (ղեկավար՝ Գ. Մազլումյան) «Համաձայն» (ղեկ.՝ Վ. Պողոսյան) և Դետյաչկա գյուղի «Չայն համաձայնական» (ղեկ.՝ Տ. Կոնդակչյան և Վ. Պողոսյան) պարի համույթները, Վերին Բերանդայի (ղեկ.՝ Ս. Տոպոլյան) և Ուչ-Դերեի «Արևիկ» (ղեկ.՝ Գ. Համբարձումյան) պարի մանկական համույթները, Աղլեբի «Դեղձանիկ» (ղեկ.՝ Ա. Սարգսյան) վոկալ համույթը, ինչպես նաև անհատ

Կ ա Ր Ց Ո Ւ Մ ենք, որ նման գիտաժողովները մեծապես կխթանեն համաձայնի պատմության, ազգագրության և բանահյուսության ուսումնասիրությունը, ինչպես նաև կբարձրացնեն մեր համաձայնի ազգակիցների ազգային ինքնագիտակցությունը, քանզի շատ վայրերում նրանց սպառնում է ծուլման վտանգը:

2005թ. դեկտեմբերի 22-ին Երևանի Օպերայի և բալետի Ակադեմիական թատրոնի դահլիճում ՀՀԳ 115-ամյակի առիթով կազմակերպված հանդիսավոր տոնակատարության ժամանակ ՀՀԳ Բյուրոյի ներկայացուցիչ Հրանտ Մարգարյանը, որը նույնպես մասնակցում էր գիտաժողովի աշխատանքներին, իր ելույթում անդրադառնալով համաձայնի պատմությանը, նշեց. «Մենք պարտավոր ենք, մեզ գե-

րազանցելով, ազգային կազմակերպական ցանցի մեջ առնել հայ ժողովրդի բոլոր հատվածներին, որոնք ինչ-ինչ պատճառներով դուրս են մնացել հայ ժողովրդի կազմակերպվածությունից: Պետք է մոտենալ այդ հատվածներին, պետք է նրանց տալ ինքնակազմակերպման հնարավորություն՝ մեր գիրկը լայն բացելով նրանց առջև: Հայ ժողովրդի այդ կարևոր հատվածներից են նախկին խորհրդային հանրապետություններում հաստատված հայությունն ու մասնավորաբար Սև ծովի ափերին ապրող համաձայնի հայությունը, որի վերաբերյալ թե՛ Հայաստանում և թե՛ Սփյուռքում պատկերացումները խիստ աղոտ են: Ծանաչողական այս բացը ինչ-որ չափով լրացնելու նպատակով հոկտեմբեր ամսին Սոչի քաղաքում կազմակերպվեց համաձայնի պատմության հարցերին նվիրված գիտաժողով, որը բացահայտեց գիտաճանաչողական և կազմակերպական աշխա-

Աղլեբի թիվ 31 հայկական դպրոցի սաները երգում և ասումնրում են գիտաժողովի մասնակիցների համար:

Գիտաժողովի մասնակիցները Աղլեբի թիվ 31 հայկական դպրոցի առջև:

տանքների մի մեծ ասպարեզ: Համաձայնահայությունը հայ ժողովրդի կարողականության մաս է կազմում և պետք է գործնականում ևս այն մաս կազմի հայ ժողովրդի ուժին»:

Սերգեյ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՄԵՐ ՀԱՄՇԵՆԱԿԱՆ ԵՐԲԱՅՐՆԵՐԻ ՀԵՏ

Ճակատագրի բերումով համաձայնահայերը կրել են անթիվ տառապանքներ, բայց պահպանել են իրենց յուրահատուկ մշակույթը:

Ժողովրդական արվեստի ձեռքբերումները պահպանելու նպատակով են նաև Մայր հայրենիքի հետ ունեցած կապերը՝ Հայաստանի ուսումնական հաստատություններում երիտասարդ համաձայնիների ուսուցումը, արվեստի և մշակույթի նշանավոր ներկայացուցիչների հետ շփումը, Աբխազիայում և Կրասնոդարի երկրամասում ապրող համաձայնահայերի և Հայաստանի ստեղծագործական համույթների փոխայցելությունները, Հայաստանի հեռուստատեսությամբ նրանց ժողովրդական արվեստի, երաժշտական ու պարային համույթների, կերպարվեստի ու կիրառական արվեստի գործերի ցուցադրումը և դրանք լայն մասսաների սեփականություն դարձնելը...

Այդպիսի սուրբ պարտականություն էինք ստանձնել նաև մենք՝ Հայաստանի մշակույթի նախարարության ժողովրդական ստեղծագործության հանրապետական տան (1975-ից՝ Կուլտուր-լուսավորական աշխատանքի և ժողովրդական ստեղծագործության գիտամեթոդական կենտրոն) աշխատակիցներս:

Փորձեն ներկայացնել մեր արածը: Ցավոք, այդ ամում են ուշացումով, 20 տարի անց, երբ չեն պահպանվել մեր համեստ արածի մասին պատմող շատ ցուցանմուշներ, հայտագրեր, հրատարակված հոդվածներ...

Համաձայնահայության ստեղծագործական կոլեկտիվների հետ համագործակցությունը սկսվել է 1970 թվականին, երբ նշանակվեցի ժողովրդական ստեղծագործության հանրապետական տան տնօրեն և 16 տարի արեցի ամեն հնարավորը այդ համույթների գեղարվեստական մակարդակը բարձրացնելու, լայն հասարակայնությանը ներկայացնելու համար:

Ուրախ եմ ու հպարտ, որ այդ տարիներն մեծ վերելք են ապրել ժողովրդական պարարվեստը, երգարվեստը, կերպարվեստն ու կիրառական արվեստը:

ՄՈՒՍԱՅԵԼ ԳԱԼՈՅԱԼ ՀՀ վաստակավոր արտիստ

16 տարի անց մշակույթի նախարարությունը փակեց իմ ճամփան... Բայց, մինչ այդ՝ համառոտ անդրադառնամ իմ անցած ճանապարհին:

Ծնվել եմ 1921-ին: 1941թ. ավարտել եմ Երևանի Թատերական ուսումնարանը, և ընդունվել Գ. Սունդուկյանի անվան թատրոն: 1942թ. հունվարին զորակոչվել եմ բանակ, մարտնչել եմ ստալինգրադյան ռազմաճակատում, ուր մեր 227-րդ դիվիզիան մեծ կորուստներ կրելով, ընկավ շրջափակման մեջ և շատերս գերվեցին: Եղել եմ Օսվենցիմի, Բուխենվալդի, Էլրիխի, Բերգեն-Բելզենի համակենտրոնացման ճամբարներում, որոնցում անցկացրած դժմի տարիների մասին գրել եմ երկու գիրք՝ «Մարդ N 50009» (Երևան, 1985թ.) և «Պատերազմի դեմքը» (Երևան, 1987թ.): Ազատագրվելուց հետո մինչև 1946թ. հուլիսը կրկին ծառայել եմ բանակում, այնուհետև 1946-1952թթ. եղել եմ Դիլիջանի պետական թատրոնի արտիստ,

ռեժիսոր, ապա նաև տնօրեն, 1953-1959թթ.՝ Սունդուկյանի անվան թատրոնում արտիստ և խմբի վարիչ, 1959-1970թթ.՝ հեռուստատեսության ռեժիսոր, 1970թ. հունվարից-հունիս՝ Հայաստանի գեղարվեստական ղեկավար, 1970-1986թթ.՝ ժողովրդական ստեղծագործության հանրապետական տան տնօրեն, 1986-1996թթ.՝ Խաչատուր Աբովյանի տուն-թանգարանի տնօրեն:

Ժողատեղծագործության տան գործունեությանը ծանոթ ու մասնակից էի նրա ստեղծման օրերից, երբ այն ստեղծվել էր Օպերային թատրոնի դիմաց՝ մի անշուք, մեկ հարկանի տան մեջ: Դեռևս դպրոցում սովորածս տարիներին ստեղծեցի թատերական կոլեկտիվ՝ բեմադրելով «Գիքոր» պիեսը, Բժշկական ինստիտուտի այժմյան շենքի տեղում եղած այգում՝ «Քաջ Նազարը»: Շատ հաճախ էի այցելում այդ ժողովուրդ, փնտրում նոր ծանոթներ, դիտում կերպարվեստի ու կիրառական արվեստի նմուշներ, որոնցով ժողովրդական արվեստի նվիրյալ Հաբեթյան Բաբայանը պետք է նոր շենքում ստեղծեր թանգարան:

Անցան տարիներ և ինձ 1970-ին վստահվեց ժողովրդական ղեկավարությունը: Իմ սրտով էր, իմ հարազատ բնագավառն էր: Գործով արդարացնել էր պետք... Մեկ-երկու տարում կարողացա նոր բովանդակություն տալ նրա գործունեությանը:

Ծրագրերը շատ էին, որոնք պետք է իրականցնեի և որ գլխավորն է՝ պետք է մեծացնեի մեր սպասարկման աշխարհագրությունը նաև Արցախում և ապա Կրասնոդարի երկրամասում, Աբխազիայում, մերը համարելով Սուխումից Տուապսե ծովափնյա տարածքի ստեղծագործական բոլոր կոլեկտիվներին աջակցելու պարտականությունը:

Այդ ամենը իրականացնելու համար անհրաժեշտ էր մեծացնել ժողովրդական կազմը:

Համարձակվեցի այդ հարցը բարձրացնել միութենական մասշտաբով, որտեղ կազմակերպվող հավաքներին, խորհրդակցություններին մշտապես ելույթներ էի ունենում ու ինձ հավատում էին:

Իմ ելույթներից մեկում ասացի, որ ժողովրդական ստեղծագործության տունը սպառել է իրեն և չի կարող բավարարել ժողովրդական արվեստի լայն շրջանակը և որ նրանցում եղած ժամրային բաժինների կողքին պետք է լինեն կուլտուր-լուսավորական աշխատանքի բաժիններ և այլն...

Եվ այսպես՝ խորհրդային Միության մեջ առաջինը 1975 թվականից Հայաստանի ժողովուրդը Հայաստանի նախարարների խորհրդի որոշմամբ վերանվանվեց «Ժողովրդական ստեղծագործության

և կուլտուր-լուսավորական աշխատանքի հանրապետական գիտամեթոդական կենտրոն»։ Մեր օրինակով, 5 տարի անց՝ 1980 թվականին այդպիսին դարձան Միւրթենական ժողովուրդը և այլա՝ բոլոր հանրապետություններինը։

Այդ տարվանից մեր գիտամեթոդական կենտրոնը 53 աշխատակիցներով ի վիճակի եղավ իրականացնել օգնություն նաև Արցախի և այլա Սև ծովի ափամերձ տարածքում ապրող համայնաօրինակ ստեղծագործական կոլեկտիվներին։

1975 թ. հուլիսին արձակուրդս անցկացրեցի Սոչիում. հանդիպումներ ունեցա մշակույթի հարցերով զբաղվող կազմակերպությունների ղեկավարների հետ, նրանց խնդրանքով գիտամեթոդական կենտրոնի կերպարվեստի և կիրառական արվեստի, երաժշտական, թատերական և պարարվեստի բաժինների մեթոդիստներին պարբերաբար գործուղեցի Մեծ Սոչի՝ տեղի համայնքներին և ինքնուստեղծագործողներին մեթոդական ու կազմակերպչական օգնություն ցուցաբերելու համար։

Արդյունքը եղավ այն, որ համայնաօրինակ մշակույթի բնագավառի ներկայացուցիչները, ինքնագործ խմբերի ղեկավարները սկսեցին հաճախ գալ կենտրոն մեթոդական համապատասխան օգնություն ստանալու համար, նրանցից շատերը կարծես թե դարձան կենտրոնի կոլեկտիվի անդամներ։

Գիտամեթոդական կենտրոնում հաճախակի կարելի էր տեսնել Գագրա քաղաքում ապրող, տաղանդավոր քանդակագործ Արշալույս Բեգյանին, Աղվերում ապրող գրող և ճանաչված մանկավարժ Անդրանիկ Ջեթուրյանին, Սուխումի միջնակարգ դպրոցի նախկին տնօրեն, «Համշեն» գրական միավորման ղեկավար Արշավիր Ջիդարյանին, Լեսելիձեի 8-ամյա հայկական դպրոցի տնօրեն, բանաստեղծ Մանաս Դեմիրճյանին, ծովափնյա քաղաքների ստեղծագործական կոլեկտիվներում խաղացանկի ստեղծող, այդ խմբերի ուժերով հարյուրավոր համերգներ կազմակերպած ենթ Շաշիկյանին, որի շնորհակալ գործունեությունը պարտադրեց մեզ 1980թ. պաշտոնական գրությամբ դիմել Արխագիայի մշակույթի նախարար Ալեքսեյ Արզումանի միջնորդելով, որ նկատի ունենալով ժողովրդական արվեստին Շաշիկյանի անմնացորդ նվիրվածությունը

ը, նրան շնորհիվ Արխագիայի արվեստի վաստակավոր գործչի, կամ կուլտուրայի վաստակավոր աշխատողի պատվավոր կոչում։

Մեր կապեր ստեղծեցինք նաև Սոչի քաղաքի Լազարևսկի շրջաօրինակի մշակույթի բաժնի վարիչ Գրիգոր Մազումյանի հետ։

1980թ. մարտին գիտամեթոդական կենտրոնին կից ստեղծեցինք «Համշեն»

Շամշադինցի ստեղծագործողները Տուապետում։

ակունքի հասարակական խորհուրդ հետևյալ կազմով՝ Մինասյան Միքայել – նախագահ, Մելքոնյան Միսակ, Բուտանջյան Կարապետ, Ջիդարյան Վիլեն, Յալանուզյան Արսեն, Յալանուզյան Կարլ, Ուզունյան Միսակ, Սնայան Գեղամ, Մաթուլյան Անդրանիկ, Հակոբյան Աբել, Կալայայան Ալեքսան, Քեշիշյան Անդրանիկ, Քոչկոնյան Միքայել, Խաչատրյան Այա։ Խորհրդի ջանքերով կազմակերպվեցին Հայաստանի ու համայնաօրինակ ստեղծագործական կոլեկտիվների, ժողովուրդագործողների փոխադարձ այցելություններ։

Ցավոք, այդ տարիների մեր գործունեության մասին քիչ նյութ է պահպանվել։ Վերջերս թղթերիս մեջ գտա մշակույթի նախարարություն ուղարկած իմ մի շարք զեկուցագրերից մեկի ընդամենը առաջին էջը, որը նույնությամբ ներկայացնում են ընթերցողին.

«ՀԱՄՇԵՆ» ԱՎՈՒՄԲԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Սկսած 1980 թ. ժողովրդական ստեղծագործության և կուլտուր-լուսավորական աշխատանքի հանրապետական գիտամեթոդական կենտրոնին կից հասարակական կարգով գործում է Երևանում և սևծովյան քաղաքներում ու շրջաններում բնակվող համայնաօրինակ խորհուրդ Միքայել Մինասյանի ղեկավարությամբ։ Յուրաքանչյուր ամսվա վերջին կիրակի օրը սխտեմատիկաբար տեղի են ունենում խորհրդի նիստեր, որոնցում քննարկվում են գործունեության աշխատանքային պլաններ, ընթացիկ հարցեր, մեծ մասամբ կապված բուն ծովափնյա բնակիչների հետ։

Յուրաքանչյուր տարին մեկ անգամ տեղի է ունենում համայնաօրինակ ընդհանուր հավաք, ուր հրավիրվում են մասնավորապես Արխագիայի, Կրասնոդարի երկրամասի ներկայացուցիչները։ Այս տարվա մարտին տեղի ունեցած հավաքում, որին մասնակցում էր 200 մարդ, տեղեկացվեց խորհրդի աշխատանքների և հետագա ծրագրերի մասին։ Խորհրդի ջանքերով և գիտամեթոդական կենտրոնի ժանրային բաժինների անմիջական օգնությամբ ու մասնակցությամբ ստեղծվել է «Համշեն» երգի-պարի ցուցադրական կոլեկտիվ, որի ուժերով բեմականացվում են համայնաօրինակ երգերն ու պարերը, խոսքն ու երաժշտությունը։ Նորաստեղծ խմբին կոնսուլտացիոն և մեթոդական օգնություն են ցույց տալիս ժողովրդական արտիստ Էդուարդ Մանուկյանը, վաստակավոր արտիստ Արտյուշա Կարապետյանը, ՀԳՄԿ-ի գեղմասվար Սյոմա Հովհաննիսյանը, երաժշտական բաժնի մեթոդիստ, երաժիշտ Ստեփան Գևորգյանը, մեթոդական, գործնական, տեսական օգնություն են կազմակերպել և կազմակերպում համապատասխան խմբերին և անսամբլներին։

Ծովափնյա քաղաքների ազգագրական կոլեկտիվները ամեն տարի հրավիրվում են մասնակցելու «Գառնի» ազգագրական փառատոնին։ Հայաստան գալու առիթով ելույթ են ունենում նաև հանրապետության տարբեր շրջաններում ու քա-

ղաքներում։ Օրինակ՝ «Թրթուկ» և «Ջեմիկ» ազգագրական անսամբլները ելույթներ են ունեցել Սարդարապատում, Հրազդանի մարզադաշտի տարածքում, Արթիկում։

1983թ. Կույրերի N1 կուլտուրայի տա-

նը կազմակերպվեց ծովափնյա քաղաքների ու շրջանների ինքնագործ խմբերի ստուգատես, նույն տեղում բացվեց կերպարվեստի և կիրառական արվեստի վարպետների ստեղծագործությունների ցուցահանդես։

Հատկապես ակտիվ գործունեություն է ծավալվել կերպարվեստի և կիրառական արվեստի պրոպագանդան ուղղությամբ։ Գիտամեթոդական կենտրոնի կերպարվեստի և կիրառական արվեստի բաժնի վարիչ Մարտին Ահարոնյանը եղել է Լազարևսկի շրջանում, մեթոդական օգնություն է ցույց տվել ինքնուստեղծագործողներին։

19.09.1984թ. Գ. Մազումյանը պաշտոնական գրությամբ դիմեց ինձ Լազարևսկ գործուղել Մարտին Ահարոնյանին՝ ֆաշիզմի նկատմամբ տարած հաղթանակի 40-ամյակին նվիրված ցուցահանդեսի ձևավորման օգնելու և սեպտեմբերի 22-ին բացման արարողությանը մասնակցելու համար։

Գնացքով Լազարևսկ մեկնեցինք ես, Մարտինը և կերպարվեստի բաժնի աշխատակից Արտաշես Հարությունյանը։ Որոշեցինք, որ Մարտինը ու Արտաշեսը իջնելու են Լազարևսկում, իսկ ես պետք է շարունակեի ճանապարհս մինչև Տուապետ, ուր բացելու էինք Շ ա մ շ ա դ ի ն ի

նկարիչների եւ քանդակագործների ցուցահանդեսը, որից հետո պետք է գալի Լազարևսկ՝ այնտեղի ցուցահանդեսի բացմանը մասնակցելու համար։

Տուապետում արտակարգ ջերմությամբ ընդունվեց շամշադինյան վարպետների գործերի ցուցահանդեսը, նկարիչներից շատերը պարզևատրվեցին Տուապետի գործկոմի մշակույթի բաժնի դիպլոմներով։ Ընդհանրական խոսք ասաց Շամշադինցի շրջաօրինակի մշակույթի բաժնի վարիչ Հեղուշ Միրզոյանը։ Նա տեղի ղեկավարներին տեղեկացրեց, որ ես նաև իրենց ժողովրդական թատրոնի ստեղծողն եմ ու տասնյակ պիեսների բեմադրության ռեժիսորը, ասաց նաև, որ իրենց կոլեկտիվում բեմադրել են «Խաչատուր Աբովյան» ու այդ ներկայացումը ցուցադրվել է Կենտրոնական հեռուստատեսությամբ, հյուրախաղերի ենք մեկնել նաև Բուլղարիա, Գնվեց, որ Աբովյանի դերակատարն եմ եղել։ Մի խոսքով, խնդրեցին հատվածներ խաղալ ներկայացումից, որովհետև Տուապետ էին եկել նաև այդ ներկայացման դերակատարներից մի քանիսը...

Հաջորդ օրը մեկնեցի Լազարևսկ՝ ցուցահանդեսի բացման արարողությանը մասնակցելու համար։ Ժապավենը կտրելու պատիվը տրվեց ինձ։ Բարձր էր ցուցահանդեսում ներկայացված ստեղծագործությունների մակարդակը։ Հենց տեղում էլ որոշվեց Երևան բերվելիք նկարների ցանկը։ Ցուցահանդեսը բացվելու էր 1985թ. հուլիսի 5-ին։

Նախանշված օրը Երևանի Կինոյի տանը բացվեց Սոչիի Լազարևսկի շրջանի մշակույթի տան «Երանգ Համշենի» միավորման նկարիչների՝ Բեգյան Արշակի (Գագրա), Դավաջյան Երվանդի (Գանթաղի), Քեշիշյան Սուրենի (Գանթաղի), Օհանյան Հայկազի (Սոչի, գ. Վոլկովկա), Գրիգորյան Վազգենի (Լազարևսկի շրջան, գ. Լոռ), Մերոյանյան Վլադիմիրի (Գագրա), Անտոնյան Ալեքսանդրի (Լազարևսկի շրջան, գ. Սալոմիկի), Մասարյան Գարեգինի (Պիցունդա), Սիմենեկո Նիկոլայի (Սոչի), Լուչևսկի Լեոնիդի (Սոչի), Յաբլոնսկի Վիտալիի (Սոչի), Պիկուսևիչ Վիկտորի (Լազարևսկ), Կամինսկայա Պրոսկոֆյայի (Լազարևսկ), Այվազով Եվգենիի (Տուապետ) ստեղծագործությունների ցուցահանդեսը։

Լազարևսկի շրջանի մշակույթի բաժնից 13.08.1985թ. ստացա Լա մի գրություն, որով առաջարկվում էր 1985թ. սեպտեմբերի 15-30-ը Լազարևսկում բացել Հայաստանի նկարիչների և ծովափնյա բնակավայրերի նկարիչների համատեղ ցուցահանդես նվիրված Ստախանովյան շարժման 60-ամյակին։ Պատշաճ մակարդակով կազմակերպեցինք նաև այս երկրորդ ցուցահանդեսը։

Լազարևսկի հետ մեր համագործակցությունը շարունակվում էր, իրականացնում էինք այքի ընկնող միջոցառումներ, ստեղծագործական կոլեկտիվների փոխադարձ այցելություններ։ Լազարևսկի մշակույթի պալատի վերանորոգման համար Հայաստանի մշակույթի նախարարությունը մեր միջնորդությամբ նրանց տվեց 1000 հատ ՄԽ տիպի էլեկտրալամպ։

Միայն Լազարևսկով չէին սահմանափակվում մեր կազմակերպած միջոցառումները։ Արխագիա նույնպես հաճախ էինք այցելում։

(Շարունակելի)

Ցուցահանդեսի բացումը Լազարևսկում։

Артем Еркарян. Журналист. Политический обозреватель телекомпании «Шант», руководитель аналитического отдела агентства «PanARMENIAN», ведущий программы «Мое право» на Общественном телевидении Армении. Работал в газетах «Новое время», «Республика Армения», «Деловой мир», «Коммерсант», сотрудничал с телеканалами ОРТ, «Прометей». Автор ряда документальных фильмов.

Армянским купцам, желающим перебраться на Кубань, предоставлялись льготы. Их освобождали от воинской повинности, оброка. В 19-м веке с одобрения Санкт-Петербурга и под защитой казачьих войск они основывают на Северном Кавказе собственные города — Арма-

вир, Сурб хач (ныне Буденновск), Нор Нахичеван (ныне Ростов-на-Дону) и другие. История запечатлела достаточное количество свидетельств весомого вклада армян в развитие края. Хранит история и память о том, что до революции Екатеринодар (так раньше назывался Краснодар) был одним из центров армянской культуры. Здесь действовали три армянских храма, община имела свою гимназию, издавала газету. Сейчас армянские следы с лица города постепенно стираются. Улица Шаумяна, к примеру,

Артем ЕРКАНЯН

Кубань. Своя и чужая

почему-то переименована, хотя многие проспекты и площади Краснодара по-прежнему носят имена одиозных большевиков.

Историю переписывать никто не собирается. Местные националисты, стремящиеся к ограничению роли армянского фактора, нашли другой способ. Они искусственно разделяют кубанских армян на новых и старых, на своих и чужих. Если у человека армянское происхождение, но он не владеет родным языком и ходит молиться в православную церковь, то он свой. Если же приехал 15 лет назад и дома разговаривает на армянском, то отношение к нему несколько иное. «Когда мы говорим об армянах, мы четко отличаем — вот это наши армяне, а это не наши, — говорит глава Кубанского казачьего войска Владимир Громов, возглавляющий также Департамент по военным вопросам администрации края. — Они даже сами между собой не ладят — коренные армяне и те, кто живет здесь последние годы», — утверждает атаман. Разделяя, легче властвовать. В этом нет ничего нового. К сожалению, некоторые представители краевой администрации порой прибегают к тем же приемам. Губернатор Александр Ткачев в свое время позволил себе неосторожную фразу о том, что окончание фамилии на «ян», «швили» и «оглы» будет считаться основанием для выдворения. При этом он утверждал (цитирую): «Президент нас поддерживает, предлагает активно действовать». В итоге пресс-секретарь Владимира Путина вынужден был выступить с официальным заявлением «о недопустимости» подобных выступлений и тем более ссылок на президента.

После сделанного Кремлем замечания краевые чиновники стали несколько корректнее в высказываниях. Но и сегодня многие замечают разницу в национальной политике, осуществляемой федеральными властями и краевым руководством. Редактор краснодарской газеты «Известия-Юг» Игорь Ярмизин, в свое время работавший в администрации губернатора Ткачева, считает, что за последние 12 лет на Кубани в этом смысле ничего не изменилось. «В свое время губернатор Егоров запретил рейсы из Еревана, чтобы армяне сюда не ехали. Это он первым стал делить армян на «наших» и «ненаших», — рассказывает журналист. — Сегодня очевидно, что эта политика не принесла никаких результатов, кроме отрицатель-

ных. Но вся беда в том, что наши местные правители не привыкли анализировать прошлое. И потому они наступают на одни и те же грабли».

Впрочем, следует признать, что проблема нелегальной миграции на Кубани действительно весьма актуальна. И именно этот фактор во многом способствует сохранению напряженности и развитию ксенофобии. Но абсолютное большинство проживающих в крае армян уже давно обрели законный статус. А многие из тех, кто не спешил окончательно здесь обосновываться, уже добровольно пакуют чемоданы. Положительные изменения в Армении позволяют им вернуть в то, что и на родине удастся найти работу. «В этом году большой поток заметен в сторону Армении, — говорит глава Краснодарской краевой организации Союза армян России Размик Геворкян. — Примерно 30 процентов граждан Армении, записывающихся на прием к нашему консулу, приходят за справками для возвращения на родину».

Тем не менее принудительная депортация, порою сопровождающаяся наси-

ем, все еще имеет место. Примечательно, что начальником миграционной инспекции, осуществляющей депортацию, назначен именно армянин. Грант Ванянц едва ли не единственный наш соотечественник, которому удалось занять относительно высокую должность в структуре краевой администрации. К людям с окончанием фамилии на «ян» он абсолютно беспристрастен. Полковник Ванянц подтверждает, что, по статистике, именно армяне на первом месте по числу судебных вердиктов о выдворении. По итогам первых семи месяцев этого года, 360 граждан Армении выдворены за незаконное пребывание в крае или нарушение миграционного законодательства. Согласно закону, иностранцы обязаны в течение 3 рабочих дней зарегистрироваться по месту пребывания. Это требование касается всех, кроме граждан Украины. Некоторые местные армяне видят в этом дискриминацию. Ведь Армения не менее дружественная России страна, чем Украина. После происшедшей в Киеве «оранжевой революции» такая дифференциация кажется еще более странной.

Миграционные законы Краснодарского края жестче, чем общенациональные. Журналист Игорь Ярмизин считает, что некоторые постановления местного законодательного собрания созвучны лозунгам националистов и могут иметь негативные последствия. «Жесткое отношение к нашим бывшим согражданам из стран СНГ, естественно, вызывает ответную реакцию, — говорит Ярмизин. — В Ереване эта ответная реакция уже заметна. Я имею в виду заметный рост числа людей, которые не против вступления Армении в НАТО. Мы теряем одного за другим стратегических партнеров и союзников. А ведь Армения всегда была пророссийски настроенной. Ну выгоним мы армян. И что мы получим? Социальный взрыв в крае и потерю Армении».

Впрочем, большинство кубанских армян и выгонять то некуда. Очень многие из проживающих в крае наших соотечественников — беженцы. Из Северного Кавказа, из Азербайджана, из Чечни, из Абхазии, из Узбекистана. Не за длинным рублем суда приехали, а бежали, спасаясь от пуль и снарядов. «Мы очень признательны кубанцам. Ведь они дали нам пристанище, — говорит педагог Аревик Сафарян, приехавшая в Краснодар из оккупированного Азербайджаном Геташена. — Как можно не ценить это? Кубанцы замечательные люди. И если кто-то

нам тут не очень хорошо относится, то мы ни в коем случае не обобщаем и не стрижем всех под одну гребенку».

С призывами гнать армян с Кубани выступают не только махровые нацисты из РНЕ, но и некоторые казачьи атаманы. За последние 7-8 лет в Краснодарском крае несколько раз имели место серьезные столкновения между казаками и армянами. Поводом чаще всего становились обычные бытовые споры. Руководители армянской общины абсолютно убеждены в том, что за всем этим стоят силы, имеющие собственные экономические интересы. Межнациональным конфликтом такого рода инцидент назвать трудно, так как часто немало русских бывает и на стороне защитников армян. Все понимают, что лозунг «Армяне, вон с Кубани» не имеет ничего общего ни с национальным интересом России, ни с отношением русского народа к населяющим страну этническим меньшинствам.

Десятки представителей русской интеллигенции обратились с обращением в прокуратуру с осуждением провокации, имевшей место в апреле этого года в Новороссийске. Бытовой конфликт между греками и казаками едва не привел там к армянским погромам. Хотя армяне были причастны к случившемуся только тем, что кафе, в котором имел место инцидент, принадлежало руководителю местной армянской общины Владимиру Мхитаряну. От кафе после нападения мало что осталось. Отмечу, что Мхитарян — депутат городского совета и директор крупной птицефабрики. В городе немало бизнесменов, считающих его своим конкурентом, и недовольных ростом его влияния. Быть может, и это обстоятельство стоило учитывать следователям, ведущим расследование уголовного дела по факту кровавой драки в кафе. Примечательно и то, что провокация имела место именно в тот день, когда начался официальный визит в Ереван президента Путина. Вряд ли это простое совпадение...

Есть подозрение, что к разжиганию страстей вокруг инцидента были причастны и внешние силы. Дело в том, что напряженность, возникшая после столкновения, заставила городские власти отказать армянским организациям в санкциях на проведение 24-го апреля — в день 90-летия геноцида — демонстрации протеста перед открывшимся недавно в Новороссийске генеральным консульством Турции. Многие представители местной армянской общины уверены в том, что провокация была инспирирована турецкими спецслужбами с целью провалить проведенные акции протеста. Кстати, подобные случаи на Кубани не редкость. Известно достаточно фактов, когда азербайджанские органы безопасности предпринимали провокации, направленные на разжигание в Краснодарском крае армяно-русского противостояния. В свое время с бакинских поездов сбрасывались листовки, в которых «предупреждалось», что армяне готовят заговор против российской государственности.

Вот содержание одной из таких листовок, которое, кстати, и сейчас активно тиражируется и посредством интернета. Некто Алекперов, представляющий как кандидат исторических наук, утверждает, что якобы в июне 1988-го года ныне покойный Католикос всех армян Вазген Первый, обращаясь к своей пастве, заявил: «Армяне занимают земли предков. Постепенно высвобождаются из-под русского влияния армянские земли в Краснодарском и Ставропольском краях. В Армавире — Северной Армении наших земель 80%, и если разумно поступать, мы заселим и Ростовскую область. Дети мои, тихо скупайте у русских дома, уговаривайте местных оттуда уезжать, укореняйтесь на родной земле. Мы будем способствовать развалу России. Пора в крестовый поход

против тех, кто изгнал наш многострадальный народ из земли его..." Весь этот бред приписывался армянскому патриарху в надежде на то, что провокация послужит искрой для антиармянских выступлений. К счастью, сегодня уже многие понимают, что конфликт между русскими и армянами разжигают именно внешние силы. Благодаря усилиям политического руководства Армении и России инциденты, подобные новороссийскому, в последние годы случаются реже.

Тем не менее армяне, не особо рассчитывая на защиту правоохранительных органов, занимаются порой организацией самообороны. Так было, в частности, в апреле 2002-го года в Анапе. В этот курортный город, в котором армяне чувствуют себя весьма комфортно, решили съехаться со всей страны русские неонацисты. Скинхеды решили отметить здесь день рождения Адольфа Гитлера большим факельным шествием. Глава армянской общины Анапы Левон Адамян взял тогда формировать отряды из крепких парней для отпора бритоголовым. В интернациональные антифашистские бригады кроме армян стали записываться, русские, греки, украинцы. Неонацистов, скрывающихся под шапками бритые головы, разоблачали в толпе в два счета. Но до самосуда дело не доходило — сдавали их в милицию. Скинхеды, увидев перед собой реальную, мощную силу, отступили. Факельное шествие с лозунгами "Смерть хачикам" не состоялось.

Провокационные вылазки скинхеды организуют не только в провинции, но и в столице края. Краснодарские армяне не могут забыть события 17 апреля 2003-го года на Славянском кладбище. Незвестные осквернители тогда около 30 армянских могил. Правоохранительные органы представили дело как проделки футбольных фанатов, которые были недовольны исходом матча с армянской командой. Осудили лишь пару 16-летних мальчишек. Заказчики остались неизвестны. Губернатор Ткачев пообещал выделить средства для восстановления разрушенных могил. Слова своего не сдержал. Кто знает, может, если бы тогда была дана адекватная оценка действиям вандалов, не было бы вылазки, имевшей место летом этого года. 30-го июля в армянском поселке Верхний Юрт Хостинского района было разрушено 29 могил. Буквально через несколько дней были осквернены также армянские могилы в селах Раздольное и Бабушковка Сочинского района. Почерк тот же.

Почему именно сейчас? Местные армяне связывают это с предстоящими выборами в органы местного самоуправления края. Практика показывает, что именно в преддверии выборов чаще случаются антиармянские провокации. Краснодарское краевое отделение Союза армян России выдвинуло своих кандидатов почти на всех избирательных округах. Сегодня кубанские армяне имеют 42 своих представителя в советах районного уровня. Трое армян избраны депутатами законодательного собрания края. Некоторым местным политическим кланам не нравятся, что сплоченная армянская община становится самостоятельным политическим фактором, с которым приходится считаться во время выборов. Власть до сих пор не может простить главврачу первой городской больницы Мартину Оганяну того, что он на выборах главы администрации края решил соперничать с Александром Ткачевым. После поражения главврач, конечно же, был отстранен от должности. Политические амбиции кубанских армян лишней раз раздражили казачьих атаманов, выступающих с лозунгом "Кубань для кубанцев".

Впрочем, следует отметить, что далеко не все казаки отрицательно настроены по отношению к армянам. У лидеров так называемого красного и белого казачества на этот счет есть серьезные разногласия. В так называемом белом казачестве состоит выходец из карабахского села Геташен Шмавон Джага-

рян. Он бывший сотрудник милиции. Занимается бизнесом. С 1997-го года — правая рука атамана. В 2002-м ему было присвоено звание генерал-лейтенанта казачьих войск. В 2003-м был назначен командиром корпуса резервного казачьего войска имени маршала Жукова. Если верить самому Шмавону, под его началом 10 тысяч бойцов. Из них 170 — армяне.

Есть армяне и в казачьем обществе атамана Кореновского района Михаила Тимченко. В армянской общине он один из самых уважаемых людей. Благодаря ему удалось разрешить немало конфликтных ситуаций между казаками и армянами, которые могли бы перерасти в межнациональные столкновения. За большой вклад в укрепление армяно-российской дружбы весной 2005-го года президент Союза армян России Ара Абрамян наградил Михаила Тимченко серебряным крестом. А Министрство обороны Армении удостоило атамана медали имени маршала Баграмяна. Атаман Тимченко 38 раз бывал в Армении. Стараются приезжать в Ереван 24-го апреля — почтить память жертв геноцида. К мемориалу возлагает цветы также и в память деда и прадеда, погибших на территории Западной Армении в русско-турецких войнах. По инициативе атамана, в Ереване возле Православной церкви строится памятник казакам, павшим за освобождение Армении. "Так получилось, что мои деды защищали армян, — рассказывает Михаил Тимченко. — А спустя много лет армяне пришли защищать меня. Ведь наш район от фашистов освобождала 409-я армянская дивизия. У нас на хуторе два брата похоронены из Нагорного Карабаха — Маркар и Давид. У одного шестеро детей было, у другого — трое. Они оставили дом и пришли меня освобождать. И если бы не освободили, меня не было бы в живых. Могу ли я это забыть..."

В начале 70-х Михаил Тимченко выступил с инициативой создания в своей родной станице Сергиевской мемориала в память об армянских воинах, освободивших край от фашистских оккупантов. Памятник из армянского туфа построили приехавшие из Еревана мастера. На Кубани едва ли не в каждом районе можно найти свидетельства того, что край от фашистов освобождала именно армянская дивизия. Атаман Тимченко уверен в том, что в случае возникновения новой угрозы именно армяне вместе с русскими первыми встанут на защиту своей родины. — "Ваххабиты давно красят карту Северного Кавказа в зеленый цвет. Вспомните события в Буденновске. Кто первым пошел воевать против Басаева? Местные армяне..."

К сожалению, в отличие от Михаила Тимченко, многие на Кубани запоминают лишь связанные с армянами негативы. Глупо было бы утверждать, что все наши соотечественники, живущие в Краснодарском крае, ведут себя блестяще. Есть среди местных армян и хулиганы, и преступники, и казнокрады. Но лучше доверимся статистике, которая вскрывает весьма интересные факты. В позапрошлом году во время визита в Краснодар президента Армении Роберта Кочаряна начальник главного управления МВД России по Краснодарскому краю генерал-лейтенант Сергей Кучерук заявил, что по показателям преступности армяне находятся на 18-м (!) месте. Это при том что армяне — вторая по численности этническая группа края. И еще один интересный факт, о котором свидетельствует уже сводка Налоговой инспекции. Оказывается, предприятия, возглавляемые этническими армянами, обеспечивают поступление 38 процентов доходной части бюджета Краснодарского края. Это при том что наших соотечественников на Кубани, по разным данным, от семи до одиннадцати процентов. Так может, действительно стоит уважать кубанских армян, раз они законопослушные граждане и аккуратные налогоплательщики?..

Краснодар, Новороссийск, Анапа, Хоста — Ереван

В СОЧИ ЗАДЕРЖАН ВАНДАЛ, КРУШИВШИЙ АРМЯНСКИЕ И РУССКИЕ МОГИЛЫ

29 июля 2005 г. на кладбище, расположенном в горном массиве в пяти километрах от пос. лка Верхний Юрт (Хостинский р-он, г. Сочи) было разрушено 29 могил. В течение нескольких недель подовные случаи повторялись с нарастающим постоянством: 13 августа - уничтожено 10 надгробий на кладбище села Раздольное, 19 августа - 7 надгробий в селе Богуповка, 2 сентября разрушено 52 надгробия на кладбище села Прогресс Хостинского района. Во всех случаях разрушались могилы, принадлежавшие армянам и русским.

Как сообщили корреспонденту ИА REGNUM в УВД города Сочи, после первого же происшествия, ОВД Хостинского района возбудило уголовное дело по ст. 244 УК Российской Федерации "Нарушение над телами умерших и местами их захоронения". Всего за неполный месяц "деятельности" неизвестного злоумышленника, на различных кладбищах, расположенных преимущественно в отдаленных селах Хостинского района, разрушено 98 надгробий.

По сообщению того же источника, в числе многих, правоохранительными органами рассматривалась и версия о попытках разжигания межнациональной и межрелигиозной розни, однако, она не являлась в расследовании основной. Почти на каждой из оскверненных могил были обнаружены записки сделанные на тетрадных листах с надписями "Шизофрения", на некоторых надгробьях надписи были сделаны мелом. Кроме того, на некоторых могилах была начерчена свастика, были еще некоторые надписи, которые не разглашались в интересах следствия.

Преступление имело вольшой общественный резонанс, и на установление личности вандала были брошены все силы сочинской милиции. Силами подразделений участковых уполномоченных было организовано постоянное дежурство на кладбищах, маршруты патрулирования ППС - максимально приближены к местам наиболее вероятного совершения очередного преступления. Оперативная работа велась в нескольких направлениях: помимо оперативно-розыскной деятельности по раскрытию данного преступления, которую вели оперативники уголовного розыска, следователями, на основе имеющихся данных, был составлен очень подробный психологический портрет предполагаемого преступника. Судя по характеру надписей, почерку и грамматическим ошибкам, лингвисты сделали вывод, что, в вероятнее всего, преступником является представитель одной из кавказских национальностей. Об этом свидетельствовали характерные ошибки в написании парных гласных звуков, отсутствие "мягких знаков" в тех словах, где они предусмотрены орфографией - то есть писавший придерживался принципа "как слышу - так и пишу". Кроме того, велась работа в архивах различных медицинских учреждений города - выявлялись лица, которым в течение последних 30 лет ставился диагноз "шизофрения".

Пресс-службой УВД Сочи проводился и анализ всех телефонных звонков, предположительно поступивших в милицию от психически неуравновешенных лиц, в которых могли бы звучать некоторые ключевые

вые слова из надписей, оставленных на разрушенных надгробьях. Комплексный подход, примененный сотрудниками сочинской милиции при раскрытии общественно значимого преступления, принес результаты, а окончательная точка была поставлена после эпизода, произошедшего в минувшую пятницу на кладбище села Прогресс. На одном из оскверненных надгробий вандалом была оставлена надпись, полностью идентичная фразе, произнесенной одним из людей, звонившем в УВД Сочи в начале июня 2005 года. Именно эти слова и дали

сочинским милиционерам ключ к окончательному раскрытию преступления.

В разговоре звонивший назвал только свое имя. Но, даже обладая таким минимумом информации, сочинские милиционеры уже к вечеру 2 сентября установили личность предполагаемого преступника. Им оказался местный житель 1975 года рождения. По данным источника, пожелавшего остаться неизвестным, задержанный - грузин по национальности. Место постоянного проживания - Центральный район города, однако при опросе соседней оперативники уголовного розыска установили, что после смерти матери, подозреваемый проживает у своих родственников, в одном из сел Хостинского района города. Это также косвенно подтверждало причастность подозреваемого к фактам вандализма - если посмотреть по карте, от дома, где он проживал до лового из кладбищ, на которых были разрушены надгробья всего 1,5 - 2 км пешком по проселочной дороге. Таким образом, дом, в котором проживал подозреваемый, находился как бы в эпицентре событий. У сотрудников милиции почти не оставалось сомнений, что злоумышленник, варварски разрушивший 98 надгробий на четырех сельских кладбищах - найден.

После того, как адрес временного проживания злоумышленника был установлен, оперативники уголовного розыска произвели задержание. Сопротивления преступник не оказал. При осмотре комнаты, в которой он жил, на стенах были обнаружены надписи: "В Новый год уничтожить церковь", "На гору Джомолунгма на ГАЗ-66 с американским флагом через 3 года". Почерк и грамматические ошибки - идентичны с надписями "Шизофрения", оставленными на поврежденных могилах. Задержанный был доставлен в ОВД Хостинского района города, где вскоре начал давать признательные показания.

Как отмечают сотрудники сочинской милиции, некоторые особенности поведения задержанного позволяют предполагать наличие у него психических отклонений. В рамках расследования уголовного дела будет назначена судебно-психиатрическая экспертиза. По предварительным данным, факты вандализма являются следствием серьезного психического заболевания задержанного, а также нескольких психологических травм, полученных им еще в детском возрасте. Согласно показаниям задержанного, полученным в ходе предварительного следствия, при разрушении могил и надгробий он не преследовал никаких национальных, религиозных или политических целей. Не отрицает он и своей волезни - как оказалось, он долгое время лечился в психо-неврологическом диспансере, но не знал своего диагноза, однако в случайном разговоре с родственниками услышал о том, что у него "шизофрения", после чего у него, вероятно, и начался кризис. Задержанный рассказал, что долгое время увлекался восточными религиями - индуизмом, буддизмом и т.д. Изображение свастики на оскверненных надгробьях - результат именно этого увлечения, и не является пропагандой национализма или фашизма.

Համշենահայ ֆիդայիների պատմությանը սկսել են զբաղվել 1950 թվականից, երբ տասնվեց տարեկան էի: Չարդից հրաշքով ազատված փախստականներից և ֆիդայիներից ոմանք այն տարիներին դեռ ողջ էին: Հանդիպելով նրանցից շատերի հետ, լսելով նրանց պատմածները, դրանք համեմատելով իրար հետ, գրել են նրանց պատմությունը Մեծ Եղեռնի մասին, որպեսզի այն չկորչի, ինչպես կորել են համշենահայ պատմության շատ էջեր: Այդ որոնումներիս արդյունքներն են «Համկիրիչների երգը» վիպակը, որը լույս է տեսել 1997թ., Երևանում, «Մահապարտների պարը» վեպս, որը նոր են ավարտել և ուրիշ գործեր, որոնք դեռ կիսատ են: Վերջերս կարդացի Միսաք Թուրքլյանի «Օրերուս հետ» (Լոս Անջելես, 1953թ.) գիրքը, որի 266-րդ էջում Սերոբ Կարաբեախյանի և Գալուստ Քեսուեյանի մասին գրված է. «Տասը տարիներ տևող կռիվներուս ընթացքին, ողջ կման միայն վերջին երկու ղեկավարները: Այս վերջինները 1923-ի հոկտեմբերին իրենց հետ ունենալով նոր ղեկավար Հարություն Թարակճեան, կրճատված թուրքական նավակներ և կին ու երեխայով, մոտ յոթը հարյուր հոգի, Սև ծովը ձեռքբերելով, դուրս կուզան ռուսական ափը»: Այստեղ լցվեց համբերության բաժակը, որոշեցի թողնել ամեն ինչ և գրել սույն հոդվածը, որպեսզի հետո ուշ չլինի, որ պարզվի ճշմարտությունը...

Որոնումներիս մի օր, երբ Մարիամ տատիկը պատմում էր խմբապետ Ավետիս Չարյանի մասին, ասաց.

- Այն խելոք ու հեռատես մարդու սպանվելուց հետո Սերոբ Կարաբեախյանն ինքնազուլու դարձավ խմբապետ,- և մի պահ լռելուց հետո շարունակեց,- այն, ինչպես ասում են...,- և կրկին լռեց՝ լսողի մեջ տարբեր կարծիքներ առաջացնելով նրա նկատմամբ: Բայց ինչո՞ւ այլևս չխոսեց նրա մասին. այդ հարցը մնում էր անզոյաբան: Ֆիդայիներից ու փախստականներից ում էլ հարցնում էի, ոչ ոք չէր ուզում պատմել Սերոբի մասին. խոսյա էին տալիս: Բայց մի օր ինձ հաջողվեց համոզել խաչատրյան Դանիելին, որ պատմի Սերոբի մասին՝ հանուն համշենահայ ֆիդայիների պատմության ճշմարիտ ամբողջականության: Նա մի պահ մտածելուց հետո ասաց.

- Կարճ կպատմեմ և այդ մասին այլևս ոչ մի խոսք: Ոչ ոք չի ուզում խոսել ու պատմել Սերոբի մասին, որովհետև նրա քրոջ ամուսնու՝ Ավետիս Չարյանի սպանությունն ընկած է նրա խղճի վրա... կամ նրա ձեռքով է սպանվել,- և լռեց՝ հասկացնելով, որ այդ մասին այլևս ասելիք չունի: Ամառ էր, բայց սարսուռը պատեց ինձ: Այլևս հարցեր տալու իրավունք չունեի, այդպես էր պայմանը: Տարիներ էին անցել այն օրից: Մի անգամ, երբ Պրիմորսկոյե գյուղում Մուսջյանների տանը նստած խոսում էի Կարապետի այրու՝ Քարգուհի տատիկի հետ, կրկին խոսք բացեցի Սերոբի մասին: Նա ասաց.

- Եթե Կարաբեախյան Սերոբի կյանքի պատմությունն այդքան հետաքրքրում է քեզ, ինչո՞ւ ես եկել այսքան հեռու, նրա քույրը, որ Ավետիս Չարյանի կինն էր, դեռ կենդանի է, ապրում է Գագրայում: Գնա նրա մոտ, նա անկասկած ամեն ինչ գիտի և կպատմի քեզ:

- Ի՞նչ,- համարյա ճշալով հարցրեցի ես: - Այո՛, տղաս,- հանգստացնող տոնով շարունակեց խոսքը:- Նա ապրում է Վաժա Փշավելու փողոցում, բայց տան համարը չեն հիշում: Երբ գնաս նրանց տուն, իմ ամուսնից շատ ու շատ բարկիր Աննիկ քույրիկին: Ասա, որ շատ են կարոտել նրան, շա՛տ ու շա՛տ...

Երկու օր հետո գնացի Գագրա: Իրենց համեստ տան պատշգամբում, սեղանի կողքին նստած, սև ու կարմիր ծաղկաշալով գլուխը կապած, ձեռագործով էր զբաղ-

ված Աննիկ մորաքույրը: Չսպասելով հրավերի, բարձրացա պատշգամբ, բարևեցի: Աննիկ մորաքույրն աչ ձեռքն աչքերին հովանի արած, նայեց, նայեց և ասաց.

- Բայց ես քեզ չճանաչեցի, չհիշեցի, թե ով ես:

Ես ասացի, որ իզուր չհարչարվի ինձ հիշելու համար, մենք առաջին անգամ ենք տեսնվում:

- Որ այդպես է, ինչո՞ւ եկար մեր տուն, ի՞նչ ես ուզում,- կատակախառն հարցրեց Աննիկ մորաքույրը և ուզեց վեր կենալ տեղից: Բայց ես ասացի, որ չանհանգստանա ու աթոռն առաջ բերելով նստեցի նրա դիմացը՝ սեղանի մոտ և բացատրեցի, որ շատ են սիրում հանդիպել տարիքավոր, աշխարհի տեսած մարդկանց հետ, պատմել տալ իրենց կյանքից, և այլև, և այլև:

- Թե որ այդպես է, խոսենք,- ժպտալով ասաց մորաքույրը,- տեսնենք ի՞նչ եք ուզում լսել ու իմանալ:

Սկսվեց մեր գրույցը: Մեկ ժամ հետո,

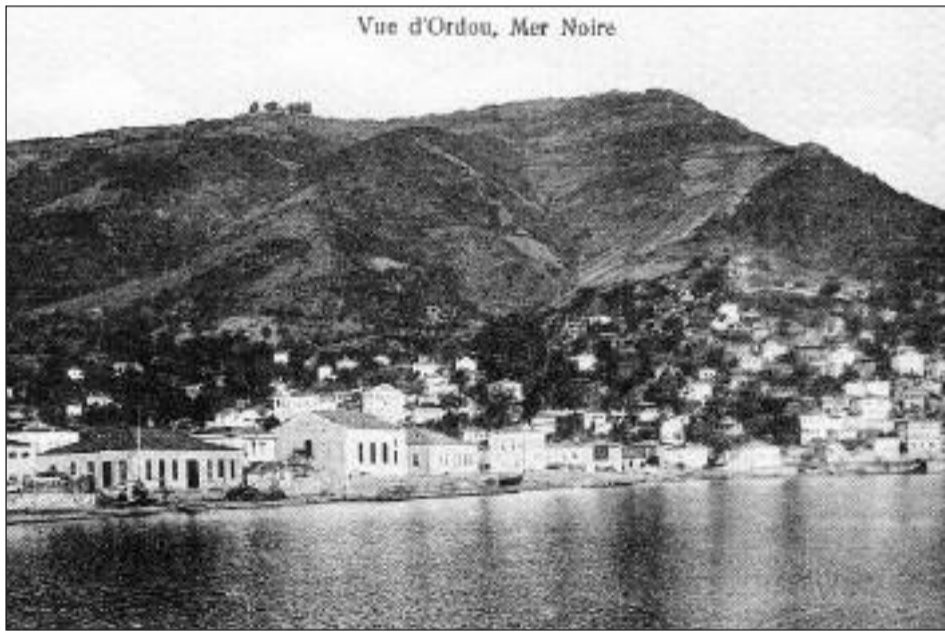
ՋՈՐԻԿ ՔԵՇԻՇՅԱՆ
արձակագիր, Ցանդրիիչ, Աբխազիա

ՈՐ ԻՄԱՆԱՆՔ ԳՇՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Երբ դուրս եկա փողոց ու մոլոր քայլերով գնում էի ավտոկանգառ, մտածում էի, թե ինչպե՞ս ինձ հաջողվեց խոսակցիս թևից բռնած տանել-հասցնել նրա կորցրած հայրենիքը, ուր Եղեռնի օրերին մի քանի տարի ապրել էին սար ու ձորերում, տեսել արյուն ու մահ: Ջրույցի ժամանակ մի պահ լռելուց հետո ուղիղ աչքերիս մեջ նայելով, հարցրեց. «Զլինի՞ թե դու էլ լսել ես, որ իմ ամուսնուն՝ Ավետիս Չարյանին սպանել է եղբայրս՝ Սերոբը»: Չմայած ժամը էր պահը, բայց ներքուստ հանգիստ զգալով, որ հասա նպատակիս, պատասխանեցի. «Այո՛, հենց այդ հարցը պարզելու համար է, որ

տոնյաներիս, բայց ինչի՞ց, ինչի՞ համար, չգիտեմ, և ինչպես ասում են, ապրում էինք մեկ ոտքերս տանը, մյուսը՝ սարերում... Այն օրն առավոտյան Ավետիսը տուն եկավ հոգնած ու քնատ, ասաց. «Ոչ ոքի չասես, որ տանն եմ: Շատ են հոգնել, ուզում են երկու օր ու գիշեր քնեն, հանգստանան»,- պառկեց իմ բացած անկողնում, ինչպես միշտ, հրացանը կողքին՝ պատին հենած: Ես խոհանոցում էի, երբ կես ժամ հետո եկավ եղբայրս՝ Սերոբը: Իմ խոսքերը բանի տեղ չդնելով, մտավ սենյակ: Էլ չիմացա, թե որտեղից էր իմացել, որ Ավետիսը տանն է: Քիչ հետո նրանց միջև սկսվեց մի գրույց-վիճաբանություն: Ժամից ավելի վիճելուց հետո երկուսով դուրս եկան տնից ու գնացին՝ մեկը դժգոհ, մյուսը՝ գործը հաջողածի դեմքով: Երկու-երեք ժամ հետո,- ծանր շունչ քաշելով, շարունակեց խոսքը,- գյուղի վերևը սկսվեց կռիվը, իսկ կես ժամ հետո բերին Ավետիսի դիակը: Միայն նա էր սպանվել կռվի ժամանակ, որը, հետո իմացանք, Սերոբի սարքած գործի պատճառով էր սկսվել: Գյուղի վերևը, անտառի եզրին, կար աչքի ընկնող, գեղեցիկ մի ծառ, որը

Սերոբը կամեցել էր կտրել: Բայց ինչի՞ համար, ի՞նչ նպատակով, երբ կորցրել էինք ամեն ինչ, այն ծառը մեր ինչի՞ն էր պետք, մեզ անհայտ մնաց: Անհայտ մնաց և այն, թե ի՞նչ պատճառաբանությամբ համոզեց այն հոգնած ու քնատ մարդուն, որը գնաց նրա հետ: Իսկ երկրորդ օրը, հուղարկավորությունից առաջ, իմ ականջին հասավ, որ Ավետիսը սպանվել է Սերոբի գնդակից: Բայց մեր խմբում կար մի մարդ՝ Հարությունը, որն ամուսնուս հավատարիմ զինակիցը լինելուց բացի, մեր տան ամենամոտիկ բարեկամն էր, նա ինձ համոզեց, որ սուտ է այդ լուրը, Ավետիսը զոհվեց թշնամու գնդակից:

եկել են քո մոտ»:

Տիրեց լռություն: - Որ այդքան շատ ես ուզում, ես կպատմեմ բոլորը,- սկսեց խոսել Աննիկ մորաքույրը,- բայց ասա տեսնեն, թե քեզ ո՞վ ուղարկեց մեր տուն, ինչպե՞ս գտար ինձ:

Ես պատմեցի ամեն ինչ: Կրկին տիրեց լռություն և քիչ հետո շնորհակալություն հայտնելով Քարգուհի քույրիկին, ասաց.

- Դեհ, որ հետաքրքիր է, լսիր,- և սկսեց պատմել, ավելի շուտ շարունակեց իրենց կյանքի պատմությունը... Կես ժամից ավելի պատմելով Եղեռնի օրերին իրենց կյանքի մասին, ֆիդայիների մղած կռիվների և կռիվներում զոհվածների մասին, իր խոսքը վերջացրեց այսպես.

- Մի օր էլ գյուղի մոտ կրակոցներ լսվեցին՝ կռիվ տեղի ունեցավ թուրքերի և մերոնց միջև, իսկ կես ժամ հետո զինակիցները տուն բերին ամուսնուս դիակը...- կրկին լռեց Աննիկ մորաքույրը: Ես էլ լուռ էի. վերջացել էր նրա պատմությունը, բայց հարցը մնում էր անպատասխան: Այլևս չէի կարող փորձել նրա արձանագրող հուշերը, իսկ վեր կենալ ու գնալ չէի ուզում՝ հարցը չէր պարզվել: Եվ այսպիսի ծանր լռության մեջ Աննիկ մորաքույրը ասաց.

- Բայց...,- և կրկին լռեց: - Բայց ի՞նչ,- չուշացրի հարցնել, չէր կարելի առիթը բաց թողնել: Եվ այն, ինչը չէր պատմել, ավելի շուտ, չէր կարողացել պատմել, սկսեց պատմել... - Տասնութ թվին ներում էր եղել քրիս-

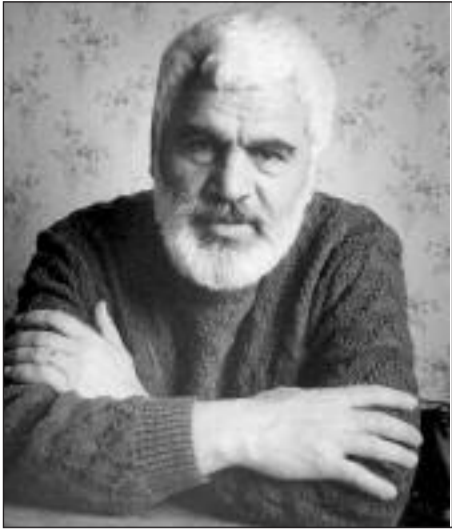
տան: Եվ երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ միանալով ֆաշիստներին, որոնք հասան Կուբան, նրանց հետ էլ գնացել է արտասահման, անցել Փարիզ: Իսկ հիմա կենդանի է, թե սատկած՝ չգիտեմ, չեն էլ ուզում իմանալ...

Լռեց Աննիկ մորաքույրը՝ այլևս խոսելու անտարամադիր հայացքը հառելով դեմքիս: Ես վեր կացա, կրկին ներողություն խնդրելով նրանից, շվար ու մոլոր գնացի: Իսկ նա տեղից չշարժվեց՝ միայն ծանր հայացքով ուղեկցեց ինձ...

Հարգարժան Թուրքլյան, հիշատակիդ առաջ ներում են խնդրում, բայց կարծում են Սերոբը Ձեզ էլ է խաբել, որ խմբապետներից միայն իրեն ու Գալուստին է հաջողվել հեռանալ Թուրքիայից: Եթե կուզեք ճիշտը, նրանք իսկական խմբապետներ չեն եղել, որոնց մարդիկ հավատարիմ, վստահեին, կռվեին նրանց ղեկավարության տակ: Իսկական խմբապետներ եղել են ներքոհիշյալ մարդիկ՝ Ջիլ Հովհաննեսը՝ Հովհաննես Չեյթուրյանը, որը դավադրությամբ սպանվեց Թեք-Քիրեզ գյուղում, Կարախաչիկը՝ Խաչիկ Կարապոլյանը, որն սպանվեց Կոջաման գյուղի իմամի տանը, ուր հրավիրվել էր խորհրդակցության և ոչ թե քեֆի, ինչպես նշվել է Հովակիմ Հովակիմյանի (Արշակունի) «Պատմություն հայկական Պոնտոսի» (Բեյրութ, 1967թ.) գրքում: Նույն տեղում նշվում է նաև, որ Չարյանը կռվի ժամանակ վիրավորվում է և մահանում իր տեղը թողնելով Սերոբին: Այդ էլ ճիշտ չէ, քանի որ տասնյակ ֆիդայիներ և Սերոբի քույրը, որը Չարյանի կինն էր, պատմում էին ուրիշ ձևով, որոնց, որպես ակնառատ-վկայների չհավատալը հանցագործություն է: Կոջաման գյուղում Խաչիկի հետ էին հույն խմբապետ Սարու Յանին և ինը ֆիդայիներ, որոնցից միայն Թոքմաքչյանին է հաջողվել ազատվել սպանից: Ավետիս Չարյանը, որի մասին կարդացիք: Կարապետ Կարդանյանը՝ Վաշտոնոլլին Եղեռնի սկզբից մինչև 1923թ. ղեկավարել է ամբողջ Օրդուի շրջանի ֆիդայիներին ու փախստականներին՝ միշտ կապ ունենալով խմբապետներ Սեդրակ Մինասյանի՝ Մինասոլլու, Բոստանջյան Սեդրակի, Կազանջյան Սարգիսի (որի մահից հետո նրա գործը շարունակել է որդին՝ Արթինը), Արզումանյան Արթինի և Երիցյան-Քեշիշյան Գալուստի հետ, որոնք շատ անգամ առանձին-առանձին էին գործում, իսկ կարիքի դեպքում միանում էին, կազմում մի ընդհանուր ուժ՝ Կարդանյանի հրամանատարության ներքո, որը կռվեց թուրքական զորքերի ու չեթեների դեմ, իսկ 1923թ. գարնանը իր հետ առնելով հարյուր չորս ֆիդայիներ ու փախստականներ, հասավ Ադլերի մոտ Վեսյոլոյե գյուղի ափերը: Չարյանբացի Ակոպոսը՝ Հակոբ Քեյխյանը առաջին անգամ Աբխազիա է եկել 1916թ., իր հետ բերելով մի խումբ ֆիդայիների ու փախստականների: Հետո իր զինակիցների հետ գնացել միացել է Անդրանիկ զորավարի զորքին, իսկ Անդրանիկի արտասահման գնալուց հետո, կրկին վերադարձել է Չարյանբա, իսկ 1923թ. իր հետ առնելով մի խումբ քրիստոնյաների, կրկին եկել է Աբխազիա:

Այդ երկու խմբապետները մինչև իրենց կյանքի վերջն ապրել են որպես պատվավոր մարդիկ՝ Ակոպոսն Աֆոնի վերևում գտնվող Խուստոկ-Ամուխվա գյուղում, ուր և նրա տնամերձում, ըստ աբխազական սովորույթի, գտնվում է իր շիրմը: Նա մահացել է 1952թ.: Իսկ Կարապետ Կարդանյանը ապրել ու մահացել է Գագրայում՝ 1950թ.: Նրա շիրմը գտնվում է Գանթիադիից Ադլեր տանող նոր մայրուղու կողքին գտնվող գերեզմանոցում, իր քրոջ՝ Սափերի և փեսա Արզումանյան Արթինի շիրմների կողքին:

Ցավոք, ժամանակին, երբ դեռ ողջ էին համշենահայերի 1915-1923թթ. հերոսամարտերի հազարավոր ականատեսները, գրի չառնվեցին նրանց հուշերը: Սակավաթիվ գրառումներն էլ արվեցին դեպքերից տասնամյակներ անց և այժմ շատ դժվար է գտնել չորր թացից, ճանաչել իրական հերոսներին ու նաև նրանց, ովքեր արժանի չեն հերոսի կոչման: Ես փորձեցի ճշտել այդ արյունոտ անցյալի ընդամենը մեկ դրվագը, բայց պատասխանատվությունը ճշմարտության առջև ինձ պարտավորեցնում է դիմել համշենահայերի ֆիդայական շարժումն ուսումնասիրող անձանց, նաև նրանց, ովքեր իրենց տանն ունեն այդ տարիների մասին պատմող ականատեսների խումբացած հուշատետրեր, օգնելու պարզելու, թե ինչպես է գոհվել խմբապետ Ավետիս Չարյանը:

1971-73թթ. հիշարժան են իմ կյանքում: Ես Մոսկվայի Մ. Գորկու անվան գրականության ինստիտուտին կից գրականության բարձրագույն դասընթացների ունկնդիր էի: Բնակվում էի հիշյալ ինստիտուտի Դոբրոլյուբովի փող. 9/11 հասցեում գտնվող համրակացարանում, ուր ապրում էին և՛ դասընթացների ունկնդիրները, և՛ ինստիտուտի

Յուրի Սահակյանը ծնվել է 1937թ. Լեռնային Ղարաբաղի Չայլու գյուղում: Գյուղի միջնակարգ դպրոցն ավարտելուց հետո ծառայել է բանակում: Այնուհետև սովորել է Երևանի պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետում (1961-66թթ.): Աշխատել է Երևանի հեռուստատեսության ստուդիայում, «Հայրենիքի ծայն» շաբաթաթերթում, «Սովետական գրող» և «Արևիկ» հրատարակչություններում: Առաջին գիրքը լույս է տեսել 1966 թվականին: Հայաստանի Գրողների միության անդամ է 1968-ից: Հրատարակել է շուրջ 30 ամուսն գիրք՝ մեծերի ու փոքրերի համար: Հեղինակ է բազմաթիվ երգերի տեքստերի:

ուսանողները: Տարբեր հանրապետություններից եկած բազմաթիվ տաղանդավոր երիտասարդներ հմտանում էին թարգմանական արվեստի մեջ: Նման խմբեր կային Հայաստանից, Աբխազիայից, Օսեթիայից, Խորհրդային Միության տարբեր ծայրերից: Ես շատ ընկերներ ծեռք բերեցի, բայց ամենից շատ մտերմացա արխազ երիտասարդ բանաստեղծ Գեոնադի Ալամիայի հետ: Մեզ ծանոթացրեց նույն ինստիտուտում սովորող հայ թարգմանիչների խմբի անդամ Ջուրաբ Նալբանդյանը: Ջուրաբին գիտեի Երևանից, գիտեի նրա հրաշալի ուստիմը՝ Սիլվի Ստեպանովային: Բախտ են ունեցել լինել նրա հյուրընկալ տանը, վայելել նրա ջերմ հյուրասիրությունը, լսել նրա հիշողությունները դարասկզբի գրական անցուղարձի, ճանաչված անհատների մասին: Ի դեպ, Սիլվի Ստեպանովան Բուլատ Օկուլչայայի մոր՝ Աշխենի հարազատ քույրն էր...

Մտերմությունը արխազ ուսանողների՝ Էթերի Բասարիայի, Դենիս Չիխալիայի և մյուսների հետ շատ դյուրին ու բնական ստացվեց: Մարդկանց շատ հաճախ մոտիկացնում են ոչ միայն անձնական հատկանիշները, այլև՝ ճակատագրերի ու ազգային պատմության մանուկությունները, ինչ-ինչ բաների նկատմամբ ցուցաբերած համանման մոտեցումները... Հետագայում ևս, հետմոտկվյալ շփման տարիներին, մենք նոր ընկերներ էինք «փոխանցում» իրար: Այդպես Գեոնադին նոր ընկերներ ունեցավ Երևանում: Նրան թարգմանեց և «Գրական

թերթում» տպագրեց Իզմատ Մամյանը: Մանուկների համար գրված իմ բանաստեղծություններից մի քանիսը թարգմանվեցին ու տպագրվեցին արխազական մանկական մամուլում: Ստեղծվեց «Աբխազական ասիեր» բանաստեղծությունների շարքը: Հետագա փոխայցելությունների ժամանակ ես ծանոթացա բանաստեղծուհի Նելլի Թարբայի, արձակագիր Ալյոշա Գոգուայի հետ, որը, իմիջիայլոց, հիացած էր Հրանտ Մաթևոսյանի «Գոմեշով» և հարցուփորձելով կամենում էր ավելին իմանալ հեղինակի մասին: Ծանոթացա դեռևս պատանի բանաստեղծ Ստանիսլավ Լակոբայի հետ: Նա ինձ նվիրեց այդ տարի (1985թ.) նոր լույս տեսած բանաստեղծությունների առաջին փոքրիկ, «Օպրոկինուտոն» վերնագրով ժողովածուն: Առաջին գրքից դատելով, պիտի ենթադրեի, որ նա նշանակալից գործեր ստեղծած կլինի հաստատ: Խորհրդային միապետության փլուզումից հետո, վրաց-արխազական պատերազմից հետո, Հայաստանի շրջափակումից հետո մեր փոխայցելությունները ընդհատվեցին: Սակայն հուսով եմ, որ այդպես երկար չի մնա:

ՅՈՒՐԻ ՍԱՀԱԿՅԱՆ

ԱԲԽԱԶԱԿԱՆ ԱՓԵՐ

***
Փոքրիկ քարեր ծովեզերքից
Իմ սեղանին փոքրիկ,
Չնչին տողեր ծովի երգից-
Ավարտում ու գողտրիկ:
Ամեն մի քար՝ ծովի նվագ,
Կամ՝ նվագի բեկոր,
Որ շառաչում մի լուռությամբ
Ինձ են նայում հերթով:
Ես ի՞նչ ունեմ նրանց տալու-
Լուս սիրահար մի սիրտ,
Որ փշրում ու հղկում է հար
Կապանքները իր բիրտ,
Որ երգեր է աշխարհի հանում
Ակունքներից գոյի,
Ինչպես քարերն այս հմայուն՝
Շուրթերի մեջ ծովի:
1978թ.

ԱԲԽԱԶՈՒԴԻՆ
Հղացումի նման
Եկավ նստեց մոտիկ:
Ես լսեցի հանկարծ
Հիացմունքը խոտի:

Խոտը խոտին ասաց.
- Այնպես արա, հոգիս,
Որ մաքրությունը այս
Արձակի իր գոտին:

Խոտը խոտին ասաց.
- Այնպես արա, իմ սե՛ր,
Որ մենք նրա մարմնի
Ցնծությունը կիսենք,

Որ նա սուզվի մեր մեջ
Երազի պես մաքուր,
Ինչպես հեռու սիրո
Չնաշխարհիկ ավիում...

Հղացումի նման
Եկավ նստեց մոտիկ...
Գուցե մի խաղ էր սա
Կարոտի և օղի,

Որ ծնվում է բոլոր
Աչքերի մեջ բարի,
Կանգնած ամենագոր
Սիրո ճանապարհին:
1978թ.

ԵԹԵՐԻ ԲԱՍԱՐԻԱՅԻ ՀԱՅՐԱԿԱՆ ՏԱՆԸ

Կայծոռիկներ...
Մարգերի մեջ,
Խոտերի մեջ հին բակի,
Բազմանում են աչքերիս դեմ-
Կրկնակի, քառակի:
Ինչքան մութը խտանում է,
Այնքան նրանք շատանում -
Թռչկոտուն են ու խենթանում են,
Լույս են բերում ու տանում:
Բառերը իմ նրանց դիմաց
Թվում են զուր ու անզոր,

Նրանք փոքրիկ,
Չնչին,
Միջատ,
Բայց լուսատենչ ու հզոր...
Ելնում, իջնում, բարձրանում են
ճի՛գ են անում դեպի վեր
Եվ թվում է բակի փոքրիկ
Նույնպես բացում է թևեր,
Եվ թվում է ահա, ահա
Մեզ էլ կառնի-կտանի...
Բայց պայթում է բակի վրա
Մի խուլ ամպրոպ ու քամի,
Եվ անձրևը տեղատարափ
Շփվում է խենթի պես,
Ու մարում են կրակները,
Կայծոռիկները իրկեզ...

Ու մարում է բակը փոքրիկ,
Անձրևն՝ անկոչ այցելուն,
Բայց լողում են ես մտովի
Հենց նոր մարած կայծերում:
1978թ.

ԴԻԱՍԿՈՒՐԻԱ

Այս քաղաքը Սև ծովի և պատմության
գաղտնիքն է: Քիչ բան է հայտնի նրա մասին:
Թերևս միայն այն, որ քաղաքն այդ գոյու-
թյուն է ունեցել և, ավելի քան 2500 տարի
առաջ, անցել է ծովի հատակը: Սուխումի մո-
տակայքում, ծովափին դեռևս պահպանվել
է քաղաքային պարիսպների մի մասը:

Դիասկուրիա,
Քաղաք,
Դու այնքան ես լռել,
Որ հիմա հիշելու ոչինչ չունես:
Ինձ հայտնի չէ ոչինչ ապրած կյանքիդ
մասին,
Ծեր արխազի այս հին, շատ հին երգից
բացի:

«...Կար ժամանակ, կար մի քաղաք,
Այդ քաղաքում – քաղաքացիք.
Ապրում էին նրանք խաղաղ
Ու գոհ էին իրենց կյանքից:

Սակայն եղավ դժբախտ մի օր
Ու քաղաքի պարսպի դեմ
Կանգնեց տգեղ ու ահավոր
Ծովից ելած կապույտ մի դև:

Սպառնաց նա պարսպից ներս
Ու պահանջեց օրը մի գոհ
Եվ իրկիզեց մի քանի տուն
Բերնից ժայթքող կապույտ բոցով:

Ով տրտնջաց՝ զրկվեց զլիսից.
Ով դեմ ելավ՝ նույնը եղավ,
Եվ օրեցօր քաղաքացիք
Դևի կապույտ գույնը առան:

Խենթերն իրենց չփրկեցին,
Վախկոտները խելքացան.
Նրանք այնքան շատ լռեցին,
Որ մի օր էլ ձկներ դարձան:

Եվ կապույտը խուժեց քաղաք,
Ամեն փողոց ու ամեն տուն
Եվ այնտեղ, ուր քաղաքն էր այդ,
Հիմա ծովն է աղմկում...»
1972թ.

ԳԵՆԱԴԻ ԱԼԱՄԻԱՅԻՆ

Աբխազ իմ ընկերոջ տխուր աչքերի մեջ
Ծովը հազարամյա երազներ է ցանում:
Ծովերի հետ վաղուց չունեմ ես
ոչ մի վեճ
Իմ քարքարոտ ու չոր, տոչոր
Հայաստանում:

Մենք գինի ենք խմում ծովից մի
քիչ հեռու
Եվ ափերը դանդաղ սկսում են ճոճվել
Ու ճոճվում ենք կարծես փափուկ
ալիքներում,
Գառների մեջ կապույտ, փրփրապեղ...

Խմիր, եղբայր, խմիր: Արյուններից
մեր հին
Քերենք ժանգը վշտի ու շարտենք
քամուն:
Խմիր ու տես, արդեն, հորիզոնում ծովի
Մեր պապերի սուզված նավերն
են բարձրանում:
1974թ.

***
Երկրի մարմինը տաք է ու հին,
Ապրում է իր հին օրենքներով,
Պոկվում է մութից տառապագին,
Ու փարվում լույսին երախտավոր:

Օրը լցվում է լույսի հեղով,
Ինչպես որ սիրտը՝ սիրով անափ
Ու ծավալվում է ծովեզերքով՝
Որսալու սրտեր, մտքեր սթափ:

Եվ ոչինչ կարծես պակաս չկա.
Կյանք է, ծիծաղ է, հոգս ու երգեր,
Թե քո արյան մեջ նրան գտար,
Անհնար է քո գոյը հերքել...
1978թ.

***
Ես Աստված չեմ արդարադատ,
Բնավ հակված չեմ հեզմանքի,
Սակայն գիտեմ. ամեն մի մարդ
Ծնունդն է իր տառապանքի:

Հաստատ գիտեմ. ծովը՝ ծովի,
Գետը ունի գետի հմայք:
Հասկանում են արարողին,
Որ սրտի տեղ չի դրել վարդ:

Սիրտը սիրտ է, կոհմանա
Թեկուզ լեռներ իջնեն վրան...
Պետք է միայն չնչին մի հույս,
Որ մերթնդմերթ հայտնվի նրան:
1978թ.

***
Ով ետ դարձավ ավեր բերդից
Չմտածեց երբեք,
Ոչ նրանից մի քիչ այն կողմ
Կար ավերակ մի երգ:

Որ երզը այդ դարեր երկար
Եղել է տան մի պլուն,
Եղել է ծիգ ու հպարտ,
Հոգս ու սիրով լեցուն:
Նա ապրել է շուրթերի մեջ,
Մեջքերի մեջ ուղիղ,
Արշավել է առանց ոխի
Եվ առանց երկյուղի:
Նա ապրել է զինվորի պես,
Չհնվորի պես ընկել
Եվ ընկել է մարտադաշտում
Մենակ ու անընկեր:
Ընկել է նա, որովհետև
Շուրթ չի եղել պահող,
Որովհետև շուրթը պահող
Նույնպես դարձել է հող...
Ով ետ դարձավ ավեր բերդից
Նա չտեսավ երբեք,
Որ խարխուլված հիմքի տակից
Բարձրանում է մի երգ,
Բարձրանում է կանաչ, թեթև՝
Արևին ու շողին,
Որպես երդում անմահ սիրո,
Որպես երդում հողին:
1978թ.

ԱՄՐԱ

Ավանդությունը արևի դուստր Ամրայի
արցունքներին է վերագրում Ռիցա լիճ տա-
նող ճանապարհին գտնվող Կույսի ար-
ցունքներ ջրվեժը...

Ես տեսա նրան ոչ արտասովելիս,
Ոչ խուճապի մեջ և ոչ էլ վախի,
Մի խեղճ առասպել վազում ետևից,
Ուզում էր նրա ընթացքը կանխի...

Իսկ նա, հերարձակ, կայծկլտուն
մի կին,
Կրակի մի խուրճ գրկի մեջ պահած,
Բոց էր նվիրում հին օջախների
Տխրության միգուն մարած ու սառած:

Հուր էր բորբոքում ու քայլում թեթև
Հպարտ լեռներով, ծորերով խորունկ,
Եվ երդիկներից ծուխ էր բարձրանում,
Եվ ծուխը երգ էր դառնում մի ծորուն.

«Մեռեք, բայց օջախ մի թողեք մարեն,
Միշտ բորբոք պահեք արևի նման,
Օջախի շուրջը պիտի ծվարեն
Երկրի գալիքը և ոգին անմահ:
Ես սերն եմ միակ ու անմրցակից,
Դուստրը արևի ու սուրբ հավատի.
Չեմ թողնի, որ ձեր խորքերը անհուն
Անհուն տխրության մութը ծվատի:

Եկեք, մոտեցեք ու սրտերը ձեր
Մեկնեցեք իմ բորբ ու մաքուր հրին,
Որ լույսը անվերջ կրկնվող իմ մոր
Ձեր պայծառացող դեմքը համբուրի...»

Ես տեսա նրան ոչ արտասովելիս,
Ոչ խուճապի մեջ և ոչ էլ վախի,
Մի խեղճ առասպել վազում ետևից,
Ուզում էր նրա ընթացքը կանխի...
1985թ.

ԱՆՅՅԱԼԻ ՄԱՄՈՒԼԻՅ

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐ ԱՄԱՆՈՐ ԵՎ ՍՈՒՐԲ ԾՆՈՒՆԴ

ՎԵՐԱԿԱՆԳՆԵՆՔ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹԸ

Տարիներ շարունակ հայաստանաբնակ համաշխարհային տարիներին մեկ անգամ որևէ տոնական առիթով հավաքվում էին Երևանի ռեստորաններից մեկում, իրարից հարցուփորձ անում, նոր ծանոթություններ հաստատում և մի քանի հարյուր հոգով ուրախանում, քեմենչեի հնչյունների ներքո երգում ու պարում:

Բայց Արցախյան ազատամարտի, ահավոր երկրաշարժի ու էներգետիկ ճգնաժամի տարիներին այդ ավանդույթն ընդհատվեց: Եվ ահա, մոտ երկու տասնամյակ անց Հայաստանի «Համշեն» հայրենակցական-բարեգործական հ/կ նախաձեռնությամբ Ամանորի և Սուրբ Ծննդյան առիթով 2005թ. դեկտեմբերի 18-ին Երևանի հայտնի ռեստորաններից մեկում՝ «Պիրամիդայում» էին հավաքվել 50-ից ավելի համշենահայեր ու հյուրեր, Երևանի բուհերում սովորող արխագահայ ուսանողներ, որոնք քեմենչեի Նշան Ֆերմանյանի նվագակցությամբ համշենյան շուրջպարերի ընթացքում հնչեցրին տարբեր երգեր, ուրախ ու սրամիտ սընհներ: Բոլորի ցանկությունը մեկն էր՝ վերականգնել հին

ավանդույթը և տարին մեկ-երկու անգամ հավաքվել ուրախ սեղանների շուրջ:

Ողջունելով այդ ցանկությունը, Հայաստանի «Համշեն» հայրենակցական-բարեգործական հ/կ խորհուրդը ցանկանում է իր շնորհակալությունը հայտնել այս հավաքի նախաձեռնողին՝ խորհրդի անդամ Սաթիկ Միսակյանին, ինչպես նաև Վայոց Ձորի Արեմի գյուղի գինու գործարանի տնօրեն Միքայել Գրիգորյանին՝ սեղանները «Արեմի գյուղի» գինիներով առատորեն զարդարելու և սփյուռքահայ տեր և տիկին Վարուժան և Անի Մինասյաններին «Համշեն» հ/կ-ին 50 դոլ. նվիրելու համար:

ՄԵՐ ԾԽԱԿԱՆՆԵՐՆ ՈՒ ԾԽԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԸ

Անուխվա (Սուխ. շրջ.) Սուխումի շրջանի ժողովուրդը մի ինքնահատուկ վերաբերմունք ունի դեպի դպրոց:

Դպրոցը սիրում են և պահում: Դպրոցը իբրև անհրաժեշտություն կա և ապրում է. ոչ ոք չի համարձակվի հերքել նրա գոյությունը. «Ուսումնարան չեն ուզում» ոչ ոքի մտքով չի անցնում. հասկանում է են, որ «մաքաբին» հոգաբարձու պիտի, վարժապետ պիտի, փարա պիտի, ծառա պիտի և այլն:

Ապա ինչո՞ւ չկա առաջադիմություն և կատարելագործություն: Անվերջ քայքայում, քարշ եկող թշվառ գոյություններ...

Ընթերցողին կառաջնորդեն դեպի այն երկարամյա ծխ. դպրոցը, որի ուսուցիչը լինելու դժբախտությունն են ունեցել:

Դա հայտնի, ազնվական Շիրվաչիձեի արեմդատորների սիրած ու երբեմն պայծառացած դպրոցն է:

Դեռ հեռավոր կնկատեք կիսախարխուլ դպրոցական շենքը: Թափված է ծեփը, ջարդված են ապակիները. մաքրության մասին չխոսենք, որովհետև դա վաղուց արհամարհված շռայլություն է մեր դպրոցի համար: Նոյեմբերի վերջն է. ներս մտնենք դասարան. նստարանների վրա ցրտից դողում են ավելի քան 70՝ 8-15 տարեկան աշակերտներ: Ըստ երևույթին աշակերտների հետ նույնպես մրսող ուսուցիչը արագ-արագ խոսում է և անցուդարձ անում:

Կրթական մասը նույնպես շատ վատ է կառավարվում: Ուսումն սկսվում է սեպտեմբերի վերջից, կամ նույնիսկ հոկտեմբերից: Ընդունելության սեզոնը սովորություն է դառել երկարացնել մինչև դեկտեմբեր:

Ընդդիմությունը ուսուցչի կողմից՝ նրա լինել-չլինելու խնդիրը առաջ կբերի. չէ՞ որ բոլորի հայրերն էլ «մաքաբին» փարա են տալիս. կուզի շուտ կգա, կուզի ուշ. վարժապետի ի՞նչ գործն է:

Դե արի ու ծրագիր իրականացրու, միօրինակություն մտցրու թեկուզ նույն դպրոցի կյանքի մեջ. 70 աշակերտներից սկզբի ամսում ունեցել ենք միայն 40-ը: 30-ը, ուրեմն մոտավորապես կեսը ավելացել են նոյեմբերին, նույնիսկ, դեկտեմբերին էլ ընդունվողներ են եղել. իսկ ուսումը կանգ է առնում մայիսի սկզբից, երբ դաշտային աշխատանքների պատճառով աշակերտները չեն գալիս դպրոց: Հաշվեցեք արժանավորները, տոները, գումարեցեք վատ եղանակի պատճառով երկու շաբաթ երկարած ակամա արձակուրդը և միայն այժմ հասկանալի կդառնա թե ինչու աշակերտների մեծամասնությունը, որոնք դպրոց են մտել 8 տարեկան հասակից, 15 տարեկան են և դեռ չեն կարողանում ավարտել գ-րդ բաժանմունքը:

Այս դրության մեջ են այն ժողովրդի զավակները, որը ոչ իր սերը և ոչ դրանք չի խնայում դպրոցին:

Ժողովրդի դեպի դպրոցը տածած սերը, անշուշտ վերջինիս գոյության առաջին գրավականն է: Սակայն միայն սիրելով չի բարեկարգվում դպրոցը. երբ բացակա է խելացի, գիտակցական վերաբերմունքը, այն ժամանակ դպրոցի գոյությունը լուկ անվանական է դառնում:

Ժողովուրդը ձգտում է շատ մոտիկ

կանգնած մնալ դպրոցին. ինքն է որոշում վարձել ուսուցիչները, որոշել ռոճիկները:

Բայց գյուղը չգիտե և չի ուզում ճանաչելով ընտրել. գյուղացիք առհասարակ ընտրելու հետ զուլխ չունեն:

Ինչ վերաբերում է դպրոցի համար ուսուցիչ ընտրելուն, դրա համար էլ նույնը պիտի ասել. ծխականները ման են գալիս էժան վարժապետի. երբեմն ըստ մոդայի՝ «քանի՞ տարվա փորձառություն ունես» են հարցնում: Այդ էլ, իհարկե, սակարկության խնդիր է, երբ թեկնածուն դժբախտություն է ունենում նորավարտ լինելու:

Իսկ, եթե նույնիսկ, դիմողը միջնակարգ դպրոցի մասին դեռ գաղափար անգամ չի ունենում, բայց առաջարկում է իր ցուցակ ծառայությանը (տիրացություն՝ եկեղեցում և օգնական-վարժապետություն՝ դպրոցում) մի 300ռ. տարեկանով, այն ժամանակ հավանություն են տալիս: Էլ նրանց ինչի՞ն է պետք թե դասատուն գուրկ է իր ավանդած առարկաների վերաբերյալ տարրական գիտելիքներից անգամ, գաղափար չունի կրթության ու դաստիարակության մասին և իր անհատական կենցաղով, միստ ու կացով ավելի չէ մի գյուղացուց: 2՞ որ իրանք էլ գյուղացի են:

Ընտրված ու վավերացված հոգաբարձուները բացարձակապես չեզոքացել, հեռացել են դպրոցից:

Մի քանի ապօրինի նորընտիրներն էլ զուրկ են գործելու կարողությունից:

Ժողովուրդը ինքն է ուզում անձանք կառավարել. ամեն մեկը մի զուռնա է փչում. յուրաքանչյուրը իրավասու է՝ հրամայելու, իշխելու. դրա շնորհիվ օրական մի անախորժություն, Բաբելոնյան խառնաշփոթություն:

Սակայն այս բոլոր թայֆայական պառակտումների ու աղմուկների մեջ կա խորին ակնածություն և պատկառանք դեպի դպրոցի բարձրագույն տերը՝ Էջմիածինը:

Դպրոցին կարեկցողները, չգիտեն ինչու, միշտ մխիթարում են իրանց այն հույսով թե այնքան չտեսնված ու չսոված են իրանց աղմուկները, որ անպայման հասած կլինեն Էջմիածին կամ Թիֆլիզի Առաջնորդին. և երանի թե վերջիններս լսեին այդ բոլորը, այն ժամանակ իրանք կունենային և կարգին ավարտ ուսուցիչներ և հոգաբարձուներ:

Սակայն Հոգևոր իշխանությունը համարյա ոչինչով զգացնել չի տալիս իր գոյությունն իսկ դպրոցների համար:

Եվ այս բոլորը միայն մի դպրոցի չէ վերաբերում: Ընդհակառակը: Շատերից մեկն է դա:

Տարբերություններ այս ու այն դպրոցի մեջ, անշուշտ, կան. մի տեղ կգտնենք մի քանի ինտիլիգենտներ, մյուսում ոչ. մի տեղ գործը նոր են սկսում, ոգևորված են դեռ, եռանդուն են, մյուսում արդեն սառել են, քանդվում է:

Սակայն երևույթը շրջանիս մի խոշոր մասի համար ընդհանուր է: Այսօր շինվող դպրոցը նույնպես պետք է վաղը քանդվել սկսի, եթե ամեն ինչ մնա տգետ գյուղացիության խնամքին, եթե չլինի կողմնակի միջամտություն:

Խ. Տ.-Ա.
«Հորիզոն», Թիֆլիս, 1911,
N 56, մայիսի 6

2005 Ն ՀԱՄԱՆԵՆԿԱԿԱՆ

Լրատվական գործունեություն իրականացնող՝ «ՀԱՄՇԵՆ» հայրենակցական-բարեգործական հասարակական կազմակերպություն:
Հասցեն՝ Երևան, Ա. Իսահակյան 18: Հեռախոս՝ (+374+10) 25 21 26:
Գրանցման վկայական՝ N 03U054979, տրված՝ 26.06.2002թ.:
Խմբագրությունը ոչ միշտ է համակարծիք հեղինակների տեսակետներին: Արտատպության կամ մեջբերման դեպքում հղումը «Ձայն համշենականին» պարտադիր է:
“ДЗАЙН АМШЕНАКАН” (ГОЛОС АМШЕНСКИЙ)
Ежемесячная газета Земляческой благотворительной общественной организации “АМШЕН” (г. Ереван)
Гл. редактор - СЕРГЕЙ ВАРДАНЫАН
Газета распространяется бесплатно.
“HAMSHEN” Compatriotic-charitable public organization (Yerevan).
“DZAYN HAMSHENAKAN”. Editor in chief SERGEY VARDANYAN
E-mail: dzaynhamshenakan@yahoo.com